

Feministička kritika društva

Fofić, Iva

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:279530>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-10-19**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Studij Filozofije i Hrvatskoga jezika i književnosti

Iva Fofić

Feministička kritika društva

Završni rad

Mentor: Izv. prof. dr. sc. Željko Senković

Osijek, 2017.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za filozofiju

Studij Filozofije i Hrvatskoga jezika i književnosti

Iva Fofić

Feministička kritika društva

Završni rad

Humanističke znanosti, filozofija, socijalna filozofija

Mentor: Izv. prof. dr. sc. Željko Senković

Osijek, 2017.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Čemu feministička kritika društva?	2
2.1. Žene u svijetu Drugih	2
2.2. Filozofija roda	3
3. Marginaliziranje žena u filozofiji i znanosti – povijesna rodna nepravda	6
3.1. Zastupljenost žena u filozofiji i znanosti danas	6
3.2. Intelektualke u povijesti	7
3.3. Početak kritike vrijednosne neutralnosti znanosti	9
3.4. Feministička epistemologija	11
3.5. Zaključak – naziranje rješenja za oduvijek podcjenjivanu žensku misao	12
4. Ženski rad u sustavu neoliberalizma – kako su žene skrivile najnovije rodne probleme	13
4.1. Teorija neoliberalizma i uvod u suvremenu problematiku ženskog rada	13
4.2. Ciljevi i potencijalni promašaj feminističkih težnji u odnosu na problem ženskog rada	14
4.3. Ženski rad u kući i na tržištu	15
4.4. Posljedice feminističkog odbacivanja ekonomskog aspekta	17
4.5. Promašeno mišljenje modernih feministkinja	18
4.6. Zaključak – »samoutišavanje« žena u službi neoliberalizma	19
5. Zaključak	20
6. Literatura	21

Sažetak:

Žene su stoljećima marginalizirana grupa koja pripada svijetu Drugih, isključenih, potisnutih, nevidljivih. Svijet Prvih je svijet privilegiranih, bijelih, muških pripadnika, koji su ujedno i zadali pravila jednog i drugog svijeta, a sami nastoje zauvijek ostati Prvi. Potisnuti i nevidljivi imaju ujedno i ograničenu mogućnost djelovanja kako bi išta promijenili, a to se posebno odnosi na žene koje jako ograničavala prisilna logika patrijarhata. Ovdje se otvara prostor za feminističku kritiku društva koja pretpostavlja neki postojeći identitet, pojmljen preko kategorije žena, a koji uvodi u diskurs feminističke interese i ciljeve, i tvori subjekt koji se želi politički predstavljati. Proizlazi iz teorije i filozofije roda koja ima sve više istomišljenika, odnosno istomišljenica i istraživača nakon pojave djela Simone de Beauvoir Drugi spol. Filozofija roda baca svjetlo na sve probleme vezane uz žene o kojima se do sada iz nekog razloga namjerno ili nenamjerno nije govorilo te otkriva uvijek istu tlačiteljsku liniju usmjerenu od muškaraca prema ženama kroz povijest. Znanstvenici i filozofi su najnormalnije smatrali kako je znanje nešto što ne pripada ženama, a primjere ravnopravne ženske inteligencije su prešućivali, ignorirali ili namjerno zaboravljali. Feministička epistemologija upozorava kako je svo tako monopolizirano znanje koje imamo danas iskrivljeno i ne daje pravu sliku svijeta te kako su potrebni i ženski opažaji kako bi se postigla objektivnost i istinitost. Ujedno poboljšava njihov položaj u znanosti postupno mijenjajući svijest o ženskom mišljenju. Neoliberalizam predstavlja najnoviji izazov za položaj žena jer je u njemu većina ljudi prisiljena živjeti kao privjesak tržišta i akumulacija kapitala, umjesto kao ekspresivna bića, pa se oblast njihove slobode smanjuje do neznatnosti pod pritiscima strašne logike i šupljeg intenziteta tržišne uključenosti. On uspjeva žene najpodmuklije iskoristiti podvalivši im moderna razmišljanja o osmišljavanju svoje individualnosti, a skrećući prvotnu feminističku borbu u smjeru samo još jednog neoliberalnog sredstva eksploatacije.

Ključne riječi: položaj žena, feministička kritika, filozofija roda, neoliberalizam, ženski rad

1. Uvod

U ovom će radu biti objašnjena potreba za feminističkom kritikom društva, koja će dalje biti potkrjepljena dvama primjerima: jedan koji svjedoči o povijesno potvrđenom ženskom problemu i jedan koji otvara suvremenu žensku problematiku.

Žene su jedna od brojnih marginaliziranih grupa, a posebna važnost njihove grupe temelji se na činjenici da njihove probleme dijele pripadnice svih onih drugih marginaliziranih grupa. Feministička kritika ukazuje na to da rješavanjem problema neljudskog ponašanja prema ženama - njihova ponižavanja, ograničavanja slobode, izražavanja, individualnosti, omalovažavanja inteligencije i sposobnosti, općenito vrijednosti njihove egzistencije, otvorila bi se posljedično i rješenja za probleme velikih nezapadnjačkih grupa drugačijih etničkih, vjerskih, kulturnih i rasnih obilježja gdje su ljudska prava još ozbiljno ugrožena, a pogotovo ona koja bi trebala pripadati ženama.

Također, budući da je riječ o feminističkoj kritici društva, a društvo ne čine samo muškarci, kritika se mora odnositi i na to kako su žene doprinjele nekim problemima. Kritika ima veoma bogato uporište u povijesnim događanjima jer svjedoci smo konstantnog znanstvenog i praktičnog ponižavanja ženske vrijednosti putem brojnih djela koja su ostala, a koja su vrlo vrijedni pokazatelji duha vremena, dok istodobno izazivaju ogorčenost zbog dokaza dugotrajne grčevito ukorijenjene mizoginije. Kritika zato polazi od osvrta na to kako je bilo, što se postignulo tako da je sadašnjost definitivno bolja od prošlosti i kakva je sadašnjost u odnosu na najnovije probleme koji još nisu ni prepoznati kao pravi problemi. Konkretno, u radu je to put od umanjivanja vrijednosti žene zbog stavova o njezinoj nedostatnoj inteligenciji, preko ujedinjavanja žena u borbu kako bi se dokazalo suprotno, do suvremenosti, kada su žene ravnopravno prisutne u javnom životu i borba više nije tako jaka, ali iz nekog razloga žena je još uvijek razapeta između suprotnih interesa – poboljšavanja svog statusa radnika u kapitalizmu i zadaće žene, dobre majke i glave doma.

U najnovije vrijeme, žene su postale neprijatelji samima sebi učinivši se jeftinijom radnom snagom u naivnom prihvaćanju svih prilika koje im se pružaju dok vjeruju kako su sve to prilike za njihov napredak. Feministički pokret neprimjetno je skliznuo s pravog puta, a kritika upućuje i na tu poteškoću, koja je samo jedan od izraza suvremenog problema društva koje slavi iskrivljene vrijednosti sebične individualnosti.

2. Čemu feministička kritika društva?

2.1. Žene u svijetu Drugih

Podređen položaj žene u društvenom i političkom segmentu, kao i u moralnom i duhovnom trajao je stoljećima. Takav društveni status bio je utemeljen na tradicionalnome patrijarhatu koji je činio temelj socijalnom životu. Kao sustav društvenih odnosa patrijarhat je trajno institucionalizirao odnose dominacije i moći muškaraca s jedne strane i podređenost žena s druge strane. Muška nadmoć u društvu uspjela se ostvariti monopoliziranjem normi kroz koje je patrijarhalno društvo vrijednosno definiralo spolne razlike. Tako konstruirana uloga i odgovarajući način ponašanja postali su dio svjetonazora i tradicije pod čijim su jakim utjecajem na život i način mišljenja Europljani dugo živjeli. Žena je postala označitelj privatne sfere i pokornog položaja.¹

Razmišljanja o takvom, za ženu tužnom i nedostojnom položaju moglo je započeti kada je ljudska svijest otkrila svijet Drugih, tijekom povijesti isključenih, potisnutih, nevidljivih. Taj svijet ima svoju lokaciju (Istok i Jug), boju kože („obojeni“), materijalnu situiranost (siromašni, gladni) i dakako, spol (ženski).² U odnosu na njih postoji svijet Prvih čiji su pripadnici uopćavali svoj svijet kao jedan – univerzalan. Prve također označava partikularitet, jer su samo jedna od mnogobrojnih razina na kojima možemo vidjeti ljudske različitosti, ali oni su izvršili generalizaciju svog partikulariteta, dok su ostale brisali. Svi tekstovi koje su u povijesti pisali bili su upućivani svijetu Prvih, kome su pripadali, i njegovim subjektima. Samorazumljivo su predstavljali jedino sebe i tako previđali svijet Drugih, a kada su ga uočavali, marginalizirali su ga i diskvalificirali.³ Dobar primjer takve generalizacije uočljiv je i u duhu ljudske misli, filozofiji, u kojoj Kant donosi svoj kategorički imperativ koji ima vrijednost samo na ravni univerzalnog. No to nije jedina ravan. Društvene različitosti i pripisivanje ne mogu se odnositi samo na društvene uloge, već i na slobodu djelovanja i izbora, koji iz te uloge proizlaze. Ne možemo ignorirati činjenicu da je netko bogat ili siromašan, Europljanin ili Afrikanac, pripadnik dominantne nacije ili manjine, muškarac ili žena, što odmah određuje razinu slobode i raspon mogućnosti. Svijet Drugih uvijek obilježava reduciranost slobode i mogućnosti. Zato Kantov imperativ ne možemo jednako primijeniti prilikom prosudbe moralnosti svakodnevne djelatnosti gospodara i roba, bogatog i siromašnog, bijelca i crnca, i naposljetku, muškarca i

---

¹ Damirka Mihaljević, »Feminizam – što je ostvario?«, *Mostariensia* 20 (1-2/2016), str. 149-169, na str. 149.

² Jasenka Kodrnja, »Rodni aspekti etike«, u: Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić, Jasenka Kodrnja (ur.), *Filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005, str. 107-118, na str. 108.

³ Jasenka Kodrnja, »Rodni aspekti etike«, str. 109.

žene.⁴ U podržavanju univerzalističke perspektive preskače se razina partikularnog, a prepoznavanje partikulariteta Drugih aktualni je metodološki, logički i etički imperativ. Druga formulacija Kantova kategoričkog imperativa nalaže da drugi čovjek treba biti uvijek cilj, a nikada sredstvo. Ona pogotovo nije naišla na pravedno tumačenje i provedbu jer u ravni stvarnih društvenih odnosa možemo vidjeti da su velike grupe ljudi sredstva drugim ljudima: robovi, radnici, sluge, prostitutke...Društvo je zapravo konstruirano na stalnom pretvaranju velikih skupina ljudi u sredstva, odnosno na kršenju kategoričkog imperativa.⁵

Govor onih koji pripadaju Drugima kao da dolazi iz slojeva podsvijesti, a taj govor Prvi osluškuju i bilježe jer je ipak u pitanju zajednički opstanak, povratak izgubljene ravnoteže i nastavak života. Govor Drugih pokazuje da je donedavni naglasak na etici čiste volje koja vlada stoljećima rezultirao slobodom koja je shvaćena kao »volja za moć« (čovjeka nad prirodom i muškarca nad ženom). Krajnje posljedice ovako shvaćene slobode iskazuju se u svakodnevnom životu naglašenom i neograničenom voljom (samovoljom): znanstvenika, muškaraca, međunarodnih korporacija i velikih država.⁶

Postoji li način da govor barem nekog od Drugih uspije postignuti toliku željenu ravnotežu i koliko je to težak put? Urodi li on svaki put željenim rezultatima?

2.2. Filozofija roda

»Društveni položaj determiniraju različiti individualni i kolektivni sadržaji i obilježja stanovitog društva. Stupanj obrazovanja, zaposlenost, profesija, nova zanimanja, jednakost pred zakonom, dohodak, imetak, pripadnost različitom spolu/rodu, pripadnost različitim političkim, etničkim, nacionalnim, vjerskim, kulturnim i ostalim društvenim skupinama, kao klasični indikatori društvenog položaja, potrebne su i nužne, ali ne i dovoljne pretpostavke za istinsku jednakost među ljudima koja podrazumijeva i težnju za jednakost društvene moći. Povoljniji društveni položaj pojedinaca i društvenih skupina posljedica je posjedovanja, jačanja i upotrebe moći.«⁷ Pristup važnijim institucijama uvjet je da bi netko bio bogat, popularan i moćan. Zauzimanjem pozicija unutar njih, ljudi dobivaju veće izgleda za stjecanjem i očuvanjem vrijednosti kao što su vlast, bogatstvo i prestiž.⁸

---

⁴ Isto, str. 108.

⁵ Isto, str. 109.

⁶ Isto, str. 115.

⁷ Fahrudin Novalić, »Rod, društveni položaj i moć«, u: Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić, Jasenka Kodrnja (ur.), *Filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005, str. 133-146, na str. 136.

⁸ Fahrudin Novalić, »Rod, društveni položaj i moć«, str. 137.

Žene su politička manjina i marginalizirana većina, diskriminirani većinski dio populacije u najvećem dijelu svijeta, osobito u zemljama u razvoju. Muškarci su oni koji svojim povlaštenim društvenim položajima marginaliziraju i diskriminiraju žene.⁹ Upravo ovdje se stvara potreba za feminističkom kritikom društva. Feministička kritika uglavnom pretpostavlja neki postojeći identitet, pojmljen preko kategorije žena, koji uvodi u diskurs feminističke interese i ciljeve, i tvori subjekt koji se želi politički predstavljati.¹⁰ Proizlazi iz teorije i filozofije roda koja ima sve više istomišljenika, odnosno istomišljenica i istraživača nakon pojave djela Simone de Beauvoir *Drugi spol*. Temom roda bave se prije svega teoretičarke i filozofkinje čiji rad ne proizlazi iz tradicionalnih zasada filozofije. Filozofija roda nastaje na temelju otkrivanja prisilne logike patrijarhata kao jednog drugog modela prisile.¹¹ Judith Butler ima široku lepezu kritičkog promišljanja na temu roda i spola. Ona se prije svega postuliraju kao ona koja ruše muški tradicionalni intelektualni i društveni identitet koji potire žensko u diskursu i djelovanju. Pitanje roda ima oblik binarnih odnosa (muško-ženskih), za koje se može reći da u svom povijesnom, kulturnom, pravnom, ekonomskom i političkom obliku imaju odnos tlačenja - glavna os tlačenja je ona muškog tlačenja.¹²

Prije pojave filozofije roda, mnoge teme vezane uz prirodu žene i njeno tijelo bile su tijekom patrijarhalne povijesti potisnute, smatrane nevažnima, zapravo nepostojećima, kako na razini svakodnevnog govora, tako i na razini znanosti, etike, prava i njegove primjene. Radi se o temama vezanim za nasilje nad ženom, njenim tijelom i njenom prirodom: silovanje, silovanje u braku, ratno silovanje, nasilje u obitelji, nasilje nad ženom, incest, pornografija, prostitucija, pobačaj, sakaćenje ženskih organa (spolnih organa, stopala...) Te su teme bile tabui jer bi govor o njima doveo do pitanja o neupitnoj rodnoj diskriminaciji, to jest muškoj dominaciji. Takvi vidovi nasilja često su bili smatrani i dobrim običajima koji vode u raj.¹³

S obzirom na ove neljudske običaje odnošenja spram žena koji su bili smatrani normalnima, čak i poželjnima (a u velikoj mjeri se provode i danas, neki od tih oblika čak i više nego prije), bez obzira što u filozofskoj kritici društva i povijesti vlada gužva¹⁴, potrebno je

---

⁹ Isto, str. 140.

¹⁰ Judith Butler, *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb 2000., str. 17.

¹¹ Snježan Hasnaš, »Rod u filozofiji – jedno od suvremenih mjesta rastakanja tradicionalnog filozofskog subjekta«, u: Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić, Jasenka Kodrnja (ur.), *Filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005., str. 67-78, na str. 71.

¹² Snježan Hasnaš, »Rod u filozofiji – jedno od suvremenih mjesta rastakanja tradicionalnog filozofskog subjekta«, str. 72.

¹³ Jasenka Kodrnja, »Rodni aspekti etike«, str. 116.

¹⁴ Snježan Hasnaš, »Rod u filozofiji – jedno od suvremenih mjesta rastakanja tradicionalnog filozofskog subjekta«, str. 76.

stvoriti prostor i za feminističku kritiku društva. Jedini problem u kritici i borbi za položaj žena može se pojaviti iz potrebe što feministička kategorija mora razumjeti kako kategoriju »žena«, subjekt feminizma, proizvode i sputavaju one iste strukture moći preko kojih se teži emancipaciji.¹⁵ Jedine strukture moći dostupne ženama za borbu su one kojima još uvijek većinski vladaju muškarci, koji nameću svoja pravila, a ona su redovito više u korist njima, nego ženama. Prirodno je da se nitko ne želi odreći povlaštenog položaja. Borba je puno toga postigla, no potreba za kritikom još uvijek postoji jer očito nisu riješeni svi problemi. Osim što veliki dio žena još trpi načine omalovažavanja koji su na razvijenom Zapadu iskorijenjeni, žene se na tom istom razvijenom Zapadu suočavaju s novim oblicima njihova udaljavanja od ravnopravnosti, samo ovaj put podmuklije, tako da im se to čini kao prednost, a ne nedostatak.

Sljedeći će primjeri pokazati kako određeni ponižavajući stavovi o ženama, koji su bili popularni kroz povijest, imaju odjeka i danas te kako suvremeno doba odvraća žene od borbe za bolji položaj nudeći im rješenja koja nikako nisu rješenje, već novi problem i uporište kritike.

---

¹⁵ Judith Butler, *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb 2000., str. 18.

3. Marginaliziranje žena u filozofiji i znanosti – povijesna rodna nepravda

3. 1. Zastupljenost žena u filozofiji i znanosti danas

»Žene u znanosti, tehnologiji, inženjerstvu i matematici tema su o kojoj treba posebno govoriti jer istraživanje pokazuje da i danas 70 posto ispitanika i dalje povezuje znanost isključivo s muškarcima, istaknuto je u petak na panel raspravi priređenoj u Zagrebu u organizaciji Ureda za informiranje Europskoga parlamenta u Republici Hrvatskoj i ususret Međunarodnome danu žena.«¹⁶

»Također, u suprotnosti sa stranim istraživanjima je i procjena muškaraca i žena o napredovanju žena pri čemu muškarci u većoj mjeri prepoznaju sporije napredovanje žena, rjeđe dobivaju priznanja te da rjeđe zauzimaju rukovodeće pozicije u odnosu na procjene samih žena. Razlike u percepciji mogu biti prisutne jer žene ili teško prepoznaju neravnotežu između sebe i svojih kolega ili ne žele priznati problem.«¹⁷

»Iako žene čine čak polovicu studentske populacije, svega ih se 15% nalazi na visokim akademskim pozicijama. To upućuje na potrebu osiguravanja ravnopravnijeg odnosa među spolovima. (...) Međutim, ako se želi osigurati bolje razumijevanje i razvoj u području znanosti i tehnologije moraju se poduzeti odgovarajuće mjere koje će voditi računa o slabijoj zastupljenosti žena u znanosti i osigurati da se više pažnje u istraživanjima posvećuje razlikama među spolovima. Inače, situacija u vezi položaja žena u znanosti samo je odraz općeg stanja društveno ekonomskog položaja žena u svijetu i Hrvatskoj.«¹⁸

»Ipak, Sally Haslanger je ljuta. Kada se počela baviti filozofijom prije trideset godina, u tom je području bila jedva koja žena, ali je mislila da će se stvari s vremenom mijenjati, naročito zbog sve glasnijeg feminističkog pokreta, priznaje u novom broju filozofskog časopisa *tpm*, koji govori o dugu putu do jednakosti žena u filozofiji. Tijekom godina sudjelovala je u radu mnogobrojnih odbora, društava i foruma koji su poticali interes žena za filozofiju, ali nakon

---

¹⁶ HINA, »Rasprava o ženama u znanosti – 70 posto ispitanika i dalje povezuje znanost isključivo s muškarcima«, <http://www.nacional.hr/rasprava-o-zenama-u-znanosti-70-posto-ispitanika-i-dalje-povezuje-znanost-iskljucivo-s-muskarcima/> Pristup: 17. travnja 2017.

¹⁷ treci. ba, »Žene u znanosti: Nedostatak osviještenosti o vlastitoj diskriminaciji«, <http://www.treci.ba/kampus/%C5%BEene-u-znanosti-nedostatak-osvije%C5%A1tenosti-o-vlastitoj-diskriminaciji/> Pristup: 17. travnja 2017.

¹⁸ Ivanka Avelini Holjevac, »Položaj žena u znanosti?!«, <https://zmusk.wordpress.com/uz-salicu-kave-i-znanost-je-zanimljivija/polozaj-zena-u-znanosti/> Pristup: 17. travnja 2017.

svega, danas ima osjećaj da se tapka u mjestu – u filozofiji žene su i danas u manjini. (...) Tek prije dvije godine, istraživanje časopisa *tpm* pokazalo je da je u Velikoj Britaniji u vodećim visokim obrazovnim ustanovama među stalno zaposlenim akademskim filozofima samo 18 posto žena, za razliku od SAD-a, gdje ih je 22 i Australije gdje ih je 23 posto.«¹⁹

Svi ovi navodi upućuju na to da se s napredovanjem povijesnog razvoja k suvremenosti nešto trebalo dogoditi sa ženama. Što to? Iz njih je jasno zajedničko nezadovoljstvo jer je položaj žena u znanosti, i općenito u područjima djelatnosti koja uključuju promišljanja što znače civilizacijski napredak, nezadovoljavajući. Taj položaj, prema svemu navedenom u praksi, uključuje zastupljenost te percepciju i samopercepciju žena u znanosti. Nije dovoljno samo urediti i utvrditi jednak broj žena i muškaraca u nekoj djelatnosti, važno je prodrijeti u njihova razmišljanja zbog kojih je uopće došlo do potrebe rješavanja takvog problema. Pokazat će se kako određeni tip mišljenja ima dugu povijest zbog koje se ono očito uvuklo u suvremenu podsvijest, a u vidljivim djelatnostima ostavlja još jasne posljedice u poprilično neravnopravnim brojkama koje predstavljaju žene i muškarce.

3. 2. Intelektualke u povijesti

U knjigama koje govore o povijesti filozofije možemo pronaći malo ženskih imena. Jedino što nam preostaje je da istaknemo ono malo imena koje možemo izvući kao svjedoke ipak važnog ženskog traga intelektualnosti. Prvi zaključak (ili pitanje koje si možemo postaviti) je znači li to da je povijest filozofije jednostavno izraz muškog stajališta?²⁰

Poznajemo primjer kineske carice Shi Dun kojoj se pripisuje izum papira od drva. Znamo i imena delfskih svećenica, primjerice Temistokleje. Takvi likovi su nam očaravajući, ali neuhvatljivi. Platon čak daje riječ mudroj Diotimi, ali ona naravno ne prisustvuje Gozbi. Žene koje prisustvuju gozbama mogle su biti obdarene pameću, ali sve to ulazi u njihovu ulogu zabavljačica.²¹ Kada su nastajala Platonova i Aristotelova djela patrijarhalni je sustav bio već dobro učvršćen pa su rani filozofi ugradili u svoju misao patrijarhalne pretpostavke bez posebnog promišljanja i preispitivanja, i to na način koji je dugo vremena ostao nezapažen. Pojedinačno žene su mogle i unutar filozofije pokazati svoje sposobnosti, ali kao spol dugo će u binarnoj opoziciji misli i tijela ostati smještene u podređenu poziciju. U srednjovjekovnom

---

¹⁹ Davorka Grenac, »Zašto je u filozofiji malo žena?«, <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/zasto-je-u-filozofiji-malo-zena-20110406> Pristup: 17. travnja 2017.

²⁰ Nadežda Čačinović, »Žene u filozofiji«, u: Nadežda Čačinović (ur.), *Žene i filozofija*, Centar za ženske studije, Zagreb 2006., str. 1-13, na str. 1.

²¹ Nadežda Čačinović, »Žene u filozofiji«, str. 2.

razdoblju ženama je pristup znanju dodatno otežan, mogli bismo reći zbog razvoja i napretka. Osnivanjem europskih sveučilišta znanja su se učinila sustavnima i šire dostupnima, ali su se, uz vrlo malo ranih iznimaka, isključile žene.²² Srednjovjekovlje nam je ostavilo ime Hildegarde iz Bingena koja je bila na čelu samostana, u svjetovnim stvarima imala je golem ugled, a ostavila je velik doprinos medicini i glazbi; cjelokupni rad Hildegarde iz Bingena valjalo bi uključiti u kanon srednjovjekovne filozofije kao jedinstvenu i razvijenu sliku svijeta sa spekulacijama o mjestu čovjeka u kozmosu, o prirodi, ljubavi itd. Idući kroz povijest dalje prema novovjekovlju, u dijalogu s Descartesom pojavljuju se ženski glasovi koji ulaze u suvremenu raspravu, barem preko privatne prepiske. Najpoznatija je tzv. palatinska princeza Elizabeta Češka koja u filozofskom promišljanju jednostavno nije mogla prihvatiti mogućnost odvajanja tijela od duše te razuma od emocija.²³ Početkom 20. stoljeća studij filozofije postaje dostupan ženama, a biografije Hannah Arendt i Simone de Beauvoir svjedoče s koliko su uspjeha iskoristile izjednačavanje u pristupu znanju. Od tada se pogledi na teme o ženama i filozofiji pojavljuju u punom opsegu: žene ulaze u institucionaliziranu filozofiju, žene se kritički suočavaju s poviješću filozofije, žene progovaraju vlastitim, svjesno drukčijim glasom.²⁴

Patrijarhalni stavovi započeti kod Platona i Aristotela još su se dugo provlačili kroz filozofsku misao i nije čudno da moramo vrlo pažljivo tražiti tragove ženske misli kada se suočavamo s činjenicom da su takvi stavovi posljedica „prirodnog“ razmišljanja muškaraca kroz povijest. Kantova kritika zvuči dosta oštro jer, po njegovu mišljenju, žena je zatočenica pojavnosti koja miješa znanje i nakit. Primjerice, učene žene knjige koriste kao svoj sat, nose ih da se vidi da ih imaju, a nije važno što on obično stoji ili nije navijen. Također, žene glupavo ponavljaju, oponašaju muškarce poput majmuna. Tako učena žena oponaša muškarca, no njezino znanje služi drugačijoj svrsi nego njegovo, služi kao nakit, poput sata. Dakle, žena se znanjem odijeva, resi i uljepšava, no znanje pripada muškarcu. Kod Kanta, ali i kod ostalih, pojavljuje se teza da su ljepota i inteligencija razdijeljeni između žene i muškarca.²⁵ Za Hegela su muški životi zaokupljeni državom, znanostu i radom u vanjskom svijetu. Odvajajući sebe od jedinstva obitelji, muškarac objektivizira vanjski svijet i osvaja ga kroz aktivnost i slobodu, a ženska je bitna određenost u obitelji, u jedinstvu i pijetetu karakterističnom za privatnu sferu.

---

²² Isto, str. 3.

²³ Isto, str. 4.

²⁴ Isto, str. 6.

²⁵ Genevieve Fraisse, »Spolna razlika – jedna smiješna ideja«, u: Nadežda Čačinović (ur.), *Žene i filozofija*, Centar za ženske studije, Zagreb 2006., str. 79-84, na str. 82.

Hegel navodi kako žene nisu individue, barem ne u istoj mjeri i opsegu kao muškarci. One su zato nesposobne za duhovnu borbu i odvajanje koji karakteriziraju živote muškaraca.²⁶

Zaključno, unatoč ovakvom nepovoljnom mišljenju poznatih mislilaca o ženskoj intelektualnoj aktivnosti, i premoćnoj prisutnosti muškaraca, ipak su se i žene bavile filozofijom kao najplemenitijom znanosti. »Dapače, već od samih početaka „logosa“ filozofija nije bila isključivo stvar muškaraca jer je primjerice pitagorejska škola imala otvorena vrata za žene koje su svoju mudrost znale iskoristiti u političke svrhe. Teško je međutim vrednovati misao antičkih filozofkinja, budući da je sačuvana tek u fragmentima.«²⁷ One su oduvijek tu, tajnovito prisutne u uvjetima koji im ne žele omogućiti i odobriti intelektualnu važnost, ali samo one koje se nikako nisu dale obeshrabriti takvim duhom vremena. Velika većina, zbog koje je potrebno tragati za rješenjem ovog problema se, logično, povukla pred napadima na vrijednost ženske misli, a to povlačenje traje i danas.

3. 3. Početak kritike vrijednosne neutralnosti znanosti

»Feministički pokret nastao je kao manifestacija bunta protiv dominantnih patrijarhalnih struktura i diskriminacije po spolu. U okviru radikalne kritike seksističke civilizacije, na udar je došla i znanost sa svojim ideologijom i mitologijom koja opravdava supremaciju muškog spola. Međutim, znanost nije bila objekt kritike samo feminističkih krugova. U okviru burnih kretanja 1960-ih i 1970-ih godina rasprave o vrijednosnoj neutralnosti znanosti dolaze u prvi plan.«²⁸

Povijest vidljivih i nevidljivih, povijest moćnih i onih opresiranih kategorija i identiteta (pa tako i žena) upisane su u različite modele dominacije (epistemologijske, kulturne, političke, simboličke), putem mnogostrukih kodova proizvođenja znanja i spoznaja.²⁹ Znanje i spoznaja su nešto što bi se trebalo graditi na temelju iskustva te se niz novih pitanja otvara ako se uvede činjenica da spol/rod također konstituiraju određenu vrstu iskustva.³⁰ Zato ključno pitanje koje se nadaže feministkinjama danas je: kako graditi svijet u kojem se glasovi žena, glasovi različitih

---

²⁶ Seyla Benhabib, »O Hegelu, ženama i ironiji«, u: Nadežda Čaćinović (ur.), *Žene i filozofija*, Centar za ženske studije, Zagreb 2006., str. 115-132, na str. 121.

²⁷ Ivan Šestak i Rebeka Šimunković, »Žene u povijesti filozofije«, *Obnovljeni život* 67 (1/2012), str. 29-43, na str. 42.

²⁸ Marija Geiger, »Feministička epistemologija«, *Revija za sociologiju* 33 (1-2/2002), str. 103-115, na str. 103.

²⁹ Biljana Kašić, »Ženski studiji – feministička epistemologija i epistemologijska savezništva«, u: Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić, Jasenka Kodrnja (ur.), *Filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005., str. 119-132, na str. 126.

³⁰ Biljana Kašić, »Ženski studiji – feministička epistemologija i epistemologijska savezništva«, str. 124.

religijskih i etničkih manjina, glasovi osoba različitih seksualnih orijentacija ili ljudi koji žive u ne-zapadnim kulturama uopće mogu čuti? Radi se prije svega o priznanju i prepoznavanju različitosti umjesto razlike, i uvažavanju politike identiteta različitih interesnih grupa, posebno onih bezglasnih, povijesno utišanih/ušutkanih.³¹ Vidjeli smo kako su žene kroz povijest bile jednostavno odvrćane od bavljenja bilo čime što nadilazi razmišljanje o egzistenciji i ukrašavanju – oštrom kritikom koja ni ne priznaje njihovu mogućnost za nešto više. Dakako, nisu samo žene pogođene marginaliziranjem svoje vrijednosti, ali žene pronalazimo u različitim rasama i etničkim skupinama, i u ostalim krajevima svijeta koji nimalo nisu sudjelovali u oblikovanju zapadnog mišljenja, što znači da bi se rješavanjem problema žena u znanosti vjerojatno otvorila vrata i za rješenje problema drugih ignoriranih skupina.

Feminističke su znanstvenice pokušale reformirati i promijeniti znanstvene teorije i prakse radi stvaranja manje parcijalnih i iskrivljenih reprezentacija svijeta od onih *mainstream*, androcentričnih - one žele istinitije pripovijesti o prirodi i društvenom životu te znanstvena objašnjenja kao korisne vodilje poboljšanja uvjeta za žene.³² Feminističke znanosti i epistemologije trebale bi postići realnije razumijevanje ženskih i muških situacija tako da motiviraju i usmjere žene i muškarce u borbi za eliminaciju ženske podređenosti u svim rasnim, klasnim i kulturnim oblicima. Feminističke epistemologije se bore stvoriti prostor za feminističke glasove u akademskom, intelektualnom, društvenom i ekonomskom svijetu, politici države, sudskoj praksi, zdravstvenoj njezi jer svi oni stalno pokušavaju izbaciti žene, izolirati ih i podvesti pod svoja pravila.³³ Također, ženski pokret u znanosti koristan je jer povećava broj istraživačica i feministkinja koje će bolje od muškaraca i seksista primijetiti androcentrične predrasude.³⁴ Feministička teorija stajališta ističe kako se znanje treba temeljiti na iskustvu, no u modernim zapadnim kulturama znanje je potjecalo od ograničenih i iskrivljenih društvenih iskustava i provjeravalo se spram njih. U tome je važnost feminističkih teorija u znanosti - iskustva koja potječu iz ženskog djelovanja, mogu biti polazištem potpunijega i manje iskrivljenog znanja.³⁵

---

³¹ Isto, str. 127.

³² Sandra Harding, »Feminizam, znanost i kritike prosvjetiteljstva«, u: Linda J. Nicholson (ur.), *Feminizam/postmodernizam*, Liberata: Ženski studiji, Zagreb 1991., str. 76-95, na str. 76.

³³ Sandra Harding, »Feminizam, znanost i kritike prosvjetiteljstva«, str. 81.

³⁴ Isto, str. 83.

³⁵ Isto, str. 85.

3. 4. Feministička epistemologija

»Epistemologija je jedno od temeljnih područja filozofije unutar kojeg se teoretičari bave prirodom, izvorima i ograničenjima znanja. Ova filozofska disciplina propituje valjane uvjete spoznavanja. Dolazi od grčke riječi 'episteme' – što znači: znanje, znanost.«³⁶ Epistemologija se interesira i za pitanje znanstvene obrade svijeta. Budući da feministkinje imaju sličan predmet analize, ali u kontekstu maskuliniteta i patrijarhata, spoj epistemičkih interesa i feminističkih promišljanja je legitiman. Znanje se usko veže uz nadmoć jednih nad drugima. Moćni su oni koji imaju primat nad definicijama i njihovim uopćavanjem u teorije. Suprotno dosadašnjem povjerenju u dane znanstvene istine, određene kritičke struje, među kojima i feminističke, znanstveno prihvaćene činjenice kritički propitkuju pa i opovrgavaju.³⁷

»Utjecaj feminizma na epistemologiju započeo je pitanjem o čijem znanju govorimo. Feministička epistemologija je, kao i mnogi drugi postprosvjetiteljski, postkolonijalni projekti, izrasla iz kritičkog propitivanja univerzalističkih pretpostavki teorijâ znanja zapadne filozofske tradicije. Jedna od takvih jest ona Descartesova.« On je zastupao radikalni dualizam koji označava suprotnosti između razuma i strasti, slobode i ograničenosti, uma i tijela. Te su suprotnosti zaoštrile spolne razlike između muškaraca i žena, a također oživljava Aristotelove binarne suprotnosti: muško-žensko, aktivno-pasivno, dobro-zlo, forma-materija, svjetlo-tama, desno-lijevo, ravno-krivo, neparno-parno, ono što miruje-ono što se kreće. Jedna strana takvih opozicija uvijek odražava veću moć i stvara dominaciju u društvu, koja se održava znanošću, institucijama, kulturom. Posljedica toga je da su muškoj strani pripisane superiorne kvalitete, a ženskoj manje vrijedne. Sve to proizvelo je nove opozicije koje su se korjenito ustalile i potrebno je uložiti veliki trud kako bi se izbrisale iz uobičajenog razmišljanja: razum-osjećaji, činjenice-vrijednosti, kultura-priroda, znanost-vjeronanje, javno-privatno, muževnost-ženstvenost.³⁸

Jedno od temeljnih pitanja kojim se bavi feministička epistemologija jest pitanje objektivnosti znanosti: je li znanost entitet objektivne istine ili subjektivan konstrukt nastao pod utjecajem socijalnih vrijednosti, vjeronanja, spola? Feministička kritika tvrdi da je postojeća znanost europocentrična, maskulinistička i seksistička, te kao takva mora biti transformirana. »Feministička perspektiva 1970-ih naglašava ne samo problem znanosti kao integralnog dijela

---

³⁶ Nataša Bokan, »Feministička epistemologija«, *Filozofska istraživanja* 25 (4/2005), str. 865-875, na str. 867.

³⁷ Ivana Brstilo, »Feministička epistemologija – kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, *Socijalna ekologija* 19 (2/2010), str. 151-172, na str. 152.

³⁸ Nataša Bokan, »Feministička epistemologija«, str. 867.

sistema kapitalističke dominacije, već i dijela patrijarhalne dominacije. Historijski, konzekvenca takve znanosti jest malen broj žena koje su u potpunosti mogle participirati u znanstvenoj produkciji i institucijama znanstvene zajednice. Unutar znanosti, ali i svih aspekata produkcije, žene zauzimaju subordinirane pozicije. 1970-ih kritika znanosti temeljila se na odbacivanju socijalnih koncepata muškosti i ženskosti i teza o njihovoj biološkoj determiniranosti.« Možemo utvrditi kako je centralna tema feminističke epistemologije utjecaj spola, odnosno pripadnost rodu (muškom ili ženskom), na znanstvenika ili spoznavajućeg subjekta, prakse istraživanja i, konačno, same koncepcije znanja. Iz te osnovne pretpostavke proizlazi i da dominantne spoznajne prakse dovode žene i druge socijalno subordinirane grupe u nepovoljan položaj ili ih zadržava u takvoj poziciji, podržavanjem uvjerenja o njihovoj (intelektualnoj) inferiornosti³⁹, što je već posvjedočeno ranije primjerima iz povijesti.

Epistemologinje feminističkog usmjerenja će izričito zaokupiti pozicija žene unutar znanosti. »Pozicija podrazumijeva evaluaciju uloge (posebno u kontekstu moći, tj. utjecaja) znanstvenica u akademskoj zajednici, njihovu uključenost u vodeće projekte, jednako pravo na sudjelovanje i izlaganje na simpozijima i kongresima, prisutnost u javnosti, itd. Osobito se obrađuje i pitanje ugleda i same titule stručnjakinja u određenom znanstvenom polju. Ukratko, zahtjeva se vidljivost žena i svakako, mogućnost utjecaja u znanstvenoj branši. Naglašavaju kako su, usprkos jednakom obrazovanju, žene često bile zanemarene u akademskim krugovima.« Ženski pokret svakako inicira napor kojim bi se trebale promijeniti uhodane znanstvene prakse.⁴⁰

3. 5. Zaključak – naziranje rješenja za oduvijek podcjenjivanu žensku misao

Prikazan je problem zastupljenosti žena u intelektualnoj djelatnosti - problem koji im se u svakom slučaju nametnuo izvana. Dakle, žene nisu skrivile prevladavajuće mišljenje kroz povijest i danas, formulirano u tezi: filozofija i znanost nisu područja kojima bi se žene trebale baviti. Zabilježeni su rijetki, ali u svakoj epohi postojeći i vrlo vrijedni napori pojedinih žena da obogate misaoni napredak čovječanstva, unatoč stalnom obezvrjeđivanju takvih pokušaja. Potreban je mnogo veći napor jer jedino same žene mogu promijeniti patrijarhalne stavove o sebi, a taj se napor danas ispostavlja putem feminističke epistemologije. Ona je ujedno i revolucionarna kritika društva čiji se napredak temelji na jednom utvrđenom znanstvenom putu, koji postaje ozbiljno poljuljan neuključivanjem žena u svoj razvoj.

---

³⁹ Marija Geiger, »Feministička epistemologija«, str. 106.

⁴⁰ Ivana Brstilo, »Feministička epistemologija – kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, str. 152.

4. Ženski rad u sustavu neoliberalizma – kako su žene skrivile najnovije rodne probleme

4. 1. Teorija neoliberalizma i uvod u suvremenu problematiku ženskog rada

Neoliberalizam je teorija političko – ekonomskih praksi koja tvrdi da će ljudska dobrobit najviše napredovati ako se individualnim poduzetničkim slobodama i sposobnostima dopusti da se razbuktaju unutar institucionalnog okvira čvrstih imovinskih prava, slobodnog tržišta i slobodne trgovine.⁴¹ Drži da će društvena dobrobit biti maksimizirana ako se maksimiziraju domet i učestalost tržišnih transakcija, pa teži tome da sveukupno ljudsko djelovanje privede u oblast tržišta.⁴² Koliko god te tvrdnje zvučale pozitivno i obećavajuće za povećanje kvalitete ljudskog života, toliko iza njih stoji i negativna strana ovakve prakse. U takvom sustavu ljudi su temeljito inkorporirani u neumoljivu logiku tržišta i njegove zahtjeve, suočeni s činjenicom da im na raspolaganju stoji vrlo malo vremena i prostora za ispitivanje emancipacijskih potencijala izvan onoga što se marketinški propagira kao poželjno. Većina je prisiljena živjeti kao privjesak tržišta i akumulacija kapitala, umjesto kao ekspresivna bića, pa se oblast njihove slobode smanjuje do neznatnosti pod pritiscima strašne logike i šupljeg intenziteta tržišne uključenosti.⁴³

Nešto slično se dogodilo sa ženama koje je tržište uspjelo najpodmuklije iskoristiti. Iznose se teze o tome za što se feminizam u području uvjeta rada zapravo trebao boriti, za što se uopće uspio izboriti, i za što se izborio, a da je to bio svojevrsan poraz feminizma i njegovih težnji. Naglašava se kako žene danas doista rade poslove gotovo jednake kao i muškarci, ali njihov se rad omalovažava manjim plaćama i raznim ekonomskim manipuliranjem jer se to jednostavno može - žene su prešutno pristale na to misleći kako je to najbolji mogući rezultat njihove borbe i tu trebaju stati. Čak se ni ne trebaju odlučivati žele li osnovati obitelj ili biti posvećene poslu kad im se različitim „poluposlovima“ omogućuje da ostvare i jedno i drugo, i još im se to predstavlja kao vrhunsku prednost, dok se u stvarnosti njihov rad još više obezvrijedio – takvi poslovi su nestabilni i slabo plaćeni, a brigu oko obitelji nitko ne plaća. Tu je dokaz kako su žene zato savršeni pokretači neoliberalnog mehanizma jer više ne iskazuju glasno nezadovoljstvo misleći kako su dobile sve za što su se borile; no osjećaj da nešto nije ispravno i dalje je tu jer je njihova mogućnost radničkog ostvarenja znatno umanjena u odnosu na

---

⁴¹ David Harvey, *Kratka povijest neoliberalizma*, V.B.Z. d.o.o., Zagreb 2013., str. 8.

⁴² David Harvey, *Kratka povijest neoliberalizma*, str. 9.

⁴³ Isto, str. 179.

muškarce, a upravo ta umanjenost u kojoj one čine „privjesak“ tržištu istovremeno mu stvara ogroman kapital od kojeg žene nemaju velike koristi.

4. 2. Ciljevi i potencijalni promašaj feminističkih težnji u odnosu na problem ženskog rada

Izvorni korijeni feminističke teorije i prakse isključivo su kolektivni i klasni – tu po prvi put susrećemo žensko-radnički revolucionarni subjekt kojemu je cilj rušenje kapitalističkog načina proizvodnje i rastakanje reprodukcije patrijarhalnih društvenih odnosa, ne samo u korist žena nego cjelokupnog opterećenog radništva.⁴⁴ Povijest feminizma tradicionalno je bila podijeljena na valove, pri čemu je prvi val definiran kao pokret koji se javlja u devetnaestom i početkom dvadesetog stoljeća, a koji se zalagao za uključivanje žena u politički, ekonomski i društveni život, dok je za najvažnije pitanje smatrano pitanje glasa. Drugi val feminizma, koji nastaje šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, svoje korijene ima u nezadovoljstvu s rasponom uspjeha prijašnjih feministica, pri čemu se naglašavaju načini na koje društvene podjele ostaju čak i unutar okvira zakonske i političke ravnopravnosti. On je žene poticao da shvate koliko su njihovi životi ispolitizirani te da se u njima ogledaju patrijarhalne strukture moći. Treći val feminizma nastaje devedesetih godina dvadesetog stoljeća kao kritika drugog vala feminizma, te reakcija na postfeministički „povratni udarac“ – te feministice kritiziraju ono što smatraju esencijalističkim poimanjem za „žene“ drugog vala, a za koji vjeruju da prenaglašava iskustva bijelih žena pripadnica više srednje klase, te ne uvažava razlike među ženama. Smatra se da je iskustvo neravnopravnosti drugačije za različite žene, uz uvažavanje takvih čimbenika kao što su pripadanje određenoj klasi ili etničkoj skupini.⁴⁵

Dakle, feminizam je obično podrazumijevao da se borbom za emancipaciju žena stvara bolji svijet – pravedniji i slobodniji. No u zadnje se vrijeme javlja bojazan da ideali koje su prve počele zagovarati feministkinje, sada počinju služiti u druge svrhe.⁴⁶ Još jedan drugi problem je taj da feminizam u novije doba ima popriličnih problema s formuliranjem teme, tj. onoga čime se uopće bavi. Nakon slavnog doba otvaranja pitanja i borbe za ljudska prava žena, i kasnije, kada je zaslugom upravo te borbe dobar dio temeljnih ljudskih prava žena ostvaren (krajem Drugog svjetskog rata vrlo velik broj zemalja uvodi pravo glasa i za žene, postižu se i

---

⁴⁴ Ankica Čakardić, »Zar je to nama naša borba dala?«, <http://www.libela.org/sa-stavom/5942-zar-je-to-nama-nasa-borba-dala/> Pristup: 17. travnja 2017.

⁴⁵ Selma Veseljević Jerković, *(Post)feminizam i fenomen chick-lita u anglo-američkoj književnosti*, Filozofski fakultet, Osijek 2012., str. 7.

⁴⁶ Nancy Fraser, »Kako je feminizam postao sluškinja kapitalizmu?«, <http://www.tacno.net/lifestyle/kako-je-feminizam-postao-sluskinja-kapitalizmu/> Pristup: 17. travnja 2017.

druga formalna prava kao što je pravo na obrazovanje, dostupnost svih zanimanja pa i bavljenje politikom), nastala je svojevrsna konceptualna praznina. Danas teorijski ne djeluje više nitko jer nema feminističke teorijske produkcije u javnom prostoru pri čemu se misli na najširu javnost, otvorenu za sve, a ne na tako neznatnu aktivnost u sklopu seminara i gotovo privatnih razgovora u uredskim prostorima neke organizacije. Ženske organizacije su se pretvorile u poduzeća i tako funkcioniraju, a ženske grupe, koje bi feministički djelovale nezavisno od novca, ako i postoje, nevidljive su u javnosti. Pokret još manje.⁴⁷

Prvi razlog onog ranije navedenog i glavnog problema je to što se čini kako se ženski oslobodilački pokret udružio s neoliberalnim težnjama za izgradnju društva kojim vlada slobodno tržište. Zato se feminističke ideje koje su prije bile dio radikalnog pogleda na svijet, sada sve više izražavaju u individualističkim terminima. Nekada su feministkinje kritizirale društvo koje je promoviralo karijerizam, a sada savjetuju ženama da se "prilagode". Pokret koji je stavljao naglasak na društvenu solidarnost, sada slavi poduzetnice, i napokon, pokret koji je cijenio međuzavisnost, sada promovira individualni napredak i meritokraciju.⁴⁸ No vrlo je upitno koliko sve te vrijednosti koje su danas poželjne zapravo idu na ruku ženama i koliko dobroga one od tog dobivaju, i naposljetku, odražavaju li ti „dobri plodovi“ feminističke borbe bit onog prvog feminizma?

4.3 Ženski rad u kući i na tržištu

Naš današnji način života uvelike određuje kapitalističko uređenje nastalo na osnovi onog sloja društva preko čijih se leđa oduvijek ogledaju povijesne faze: običnih ljudi, radnika koji su u još daljoj prošlosti zapravo bili seljaci i kmetovi. Radnici su oni koje se oduvijek eksploatira do krajnje mjere, stoga je logičan zaključak da je jedan od najvećih problema kapitalizma kršenje stečenih, materijalnih prava radnika i radnica, odnosno promjene radnog, socijalnog i mirovinskog zakonodavstva u cilju provođenja modernih vidova eksploatacije. U tom smislu, možemo promatrati i povijest roda unutar kapitalizma. Tijekom 18. i 19. stoljeća obitelj realno postaje ekonomska jedinica, a početak industrijalizacije donio je prilično teške uvjete u kojima se pojavljuje ženski rad, koji je uz to bio i nisko plaćen. U drugoj polovici 19. stoljeća dolazi

---

⁴⁷ Đurđa Knežević, »Pripitumljavanje feminizma ili zašto feminizam više nije društveni pokret sa radikalnim zahtevima već je neoliberalni NGO biznis?«, <http://www.uzbuna.org/you/%C5%BEurnal/razgovori-o-novom-feminizmu-i-umetnosti/pripitumljavanje-feminizma-ili-za%C5%A1-feminizam-vi%C5%A1e>, Pristup: 26. svibnja 2016.

⁴⁸ Nancy Fraser, »Kako je feminizam postao sluškinja kapitalizmu?«

do progresivnog pomaka prema nuklearnoj obitelji kakvom je shvaćamo danas; ženi je omogućen ulazak na tržište rada, uz legitimaciju kapitalističkih načina proizvodnje.

Unatoč tome, još i danas se smatra posve normalnim stav da su majčinstvo i kućna briga oko obitelji sasvim dobra zamjena ukoliko žena ne može pronaći posao.⁴⁹ Radnička prava žena su posebno osjetljiv problem samim tim što su žene zbog svojih „nedostataka“ u startu postale jeftina, kratkoročna, fleksibilna radna snaga koja je loše plaćena i radi u lošim uvjetima. Taj nedostatak se odnosi na činjenicu da je žena ključan faktor u procesu stvaranja obitelji i pri tome je uvijek stavljena u poziciju suprotstavljenih želja – posvetiti se poslu ili imati djecu. Zato se na ženskom radništvu štedi i tu nastaje osnova neoliberalne politike.

Svašta se ženama podmeće kao emancipacijski izlaz iz kućne sfere na tržište rada. Nudi im se fleksibilizacija radnog vremena, ponuda različitih kreativnih poslova u kojima je moguće uspostaviti čitav niz radnih odnosa (npr. *part – time*), odnosno sve što ženu može dovesti u stanje da neometano obavlja kućni rad. Takvi poslovi su svi na određeno vrijeme i samim tim nesigurni, a ženama nitko ne plaća njihov kućni rad i ne popunjava prazninu u slučaju da ne mogu doći ni do takvog usputnog posla. U nekim nordijskim zemljama taj je problem prepoznat i riješen tako što se i ženski kućni rad ubraja u njihovo radno vrijeme i tako se popunjavaju rupe između ugovora. Također, žene su one koje vrše reprodukciju radne snage, ali ni za to nisu plaćene – tako one zapravo osiguravaju besplatnu radnu snagu, rađaju djecu koja će i sama jednom biti radnici i donositi profit, a same od toga ne profitiraju. Da bi promijenili tu strašnu činjenicu neoliberalnog kapitalizma, potrebna je transformacija međuljudskih odnosa i oblika socijalnog života kao što su brak, porodica i transformaciju same kategorije roda.⁵⁰

Upravo je to ono za što se u svojim počecima borio feministički pokret. Prvi doprinos te borbe bila je feministička kritika „obiteljske plaće“ - obitelji u kojoj muškarac zarađuje, a žena ostaje kod kuće, što je bio ključni ideal državnog kapitalizma. Feministička kritika tog ideala sada služi kao opravdanje za „fleksibilni kapitalizam“. Žene su sve više počele sudjelovati na tržištu rada i ideal „obiteljske plaće“ zamijenjen je suvremenom verzijom – obitelji koja se sastoji od dvoje zaposlenih, koju je feminizam, po svemu sudeći, odobravao. Taj novi ideal u stvarnosti je značio manje plaće, nesigurna radna mjesta, smanjen životni standard, povećanje broja radnih sati po kućanstvu, te općenito rast siromaštva, pogotovo u kućanstvima koja su vodile žene. Na taj je način neoliberalizam iskoristio feminističku kritiku obiteljske plaće kako

---

⁴⁹ Marija Radoman i Ankica Čakardić, »Uticaj promena na tržištu rada na položaj žena«, <http://pe.org.rs/uticaj-promena-na-trzistu-rada-na-polozej-zena/> Pristup: 17. travnja 2017.

⁵⁰ Marija Radoman i Ankica Čakardić, »Uticaj promena na tržištu rada na položaj žena«.

bi opravdao eksploataciju i upotrijebio borbu za emancipaciju žena u svrhu akumulacije kapitala.⁵¹

4. 4. Posljedice feminističkog odbacivanja ekonomskog aspekta

Feminizam je dao još jedan doprinos neoliberalizmu. Feministice su se previše fokusirale na kritiku društvenog seksizma i tako su htjele proširiti svoje političko djelovanje, no ono što se zapravo dogodilo je odbacivanje ekonomskog aspekta i jednosmjerna usmjerenost na „rodni identitet“ po cijenu svih ostalih političkih pitanja. Tako zapravo u trenutku kada su okolnosti zahtijevale da se dvostruko veća pažnja posveti kritici političke ekonomije, one zanemaruju taj problem i time potpomažu razvoj neoliberalizma što je bio svojevrsni „autogol“ svim ženama.⁵² Da nije bilo takvog krivog usmjerenja, možda se danas ne bi moralo govoriti o radničkim pravima žena.

Zadnjih desetljeća, a pogotovo u današnjici, događa se socijalni rat protiv naroda Europe, i to nimalo neutralan iz rodne perspektive: »Mjere štednje nametnute u njegovo ime spolno su određene kako prema svojim karakteristikama tako i prema svojim posljedicama. Posvuda su na udaru radnici/ce, umirovljenici/ce, nezaposleni i socijalno deprivirani (beskućnici, ilegalni doseljenici, oni bez egzistencijalnog minimuma) kojima se želi naplatiti posljedice velike krize za koju nisu odgovorni. Posvuda se nameću najgori oblici socijalnih regresija najosjetljivijem dijelu stanovništva, najsiromašnijima među nama – dakle mahom ženama! A najranjivije među njima (samohrane majke, mlade žene, starije žene, migrantice, žene etničkih manjina, ruralnih predjela ili žrtve nasilja) bit će pod najvećim pritiskom da spase one koji su profitirali od duga.«⁵³

Mehanizmi koji proizlaze iz neoliberalne ideologije trenutno su posvuda na djelu - privatizacije, liberalizacije i proračunski rezovi u ime mjera štednje izjedaju socijalna prava i osiromašuju žene, učvršćuju i pogoršavaju nejednakost među spolovima te potkopavaju postignuća feminizma. U tu svrhu događale su se i događat će se sljedeće promjene: rast udjela nezaposlenih žena, smanjenje plaća i mirovina radnica, kriza javnog duga koja naglašava fenomen prekarizacije ženske zaposlenosti u Europi, mjere štednje onemogućavaju vladama vođenje obiteljske politike (smanjenje ili ukidanje povlastica socijalne pomoći posebno pogađa žene i majke, a ponajviše majke koje su "glave obitelji") i uništavaju programe za ravnopravnost

---

⁵¹ Nancy Fraser, »Kako je feminizam postao sluškinja kapitalizmu?«

⁵² Isto.

⁵³ Christine Vanden Doelen, »Žene plaćaju krizu«, <http://www.libela.org/prozor-u-svijet/3611-zene-placaju-krizu/> Pristup: 17. travnja 2017.

spolova, događaju se rezovi u zdravstvenom sustavu i obrazovanju te privatizacija socijalnih službi što također direktno ili indirektno pogađa žene, događa se sve veći broj ilegalnih postupaka nad ženama kao što je otpuštanje trudnica i na kraju, općenito iscrpljivanje žena.⁵⁴

Kapitalizam se samo kalemi na zadane i zatečene odnose spolova s isto tako zatečenom podjelom rada i nema ih namjere mijenjati sve dok to omogućuje veću efikasnost i produktivnost. Dapače, čak će ih ponešto i mijenjati ukoliko se pokaže da je ženski rad pogodniji za iskorištavanje, a s fleksibilnošću ženskog rada na tržištu vidimo da jest.⁵⁵ Dakle nema svrhe nadati se da će današnje društvo obaviti zadatak mijenjanja takve situacije, a i feministički pokret je također negdje podbacio kada je do toga uopće uspjelo doći.

4. 5. Promašeno mišljenje modernih feministkinja

Samoprovane moderne feministkinje dijele slično aktualno mišljenje: one misle kako raditi stvari koje im se rade da bi bile sretna je osnovni feministički stav. Upravo to je sama srž neoliberalnog projekta koji je u potpunoj suprotnosti s ozbiljnim, krvavo izborenim feminističkim pravima ili ikakvom anti-sistemsom borbom – jer kada se feministički borimo, tada se samodopadljivo ne brinemo o vlastitoj privilegiranoj poziciji, već nam je itekako na pameti činjenica da su žene danas u tako lošem položaju da naprosto nemaju životne uvjete, vremena, sigurnosti, materijalnih pretpostavki raditi stvari „koje im se rade“ da bi bile sretna. Želja za činjenjem ovog ili onog ništa ne znači ako nema materijalnih i socijalnih uvjeta za to. Najveći broj žena na svijetu danas nije u poziciji birati svoje statuse i uloge, i stoga bi zadatak feminizma trebao biti bavljenje tom činjenicom, odnosno ekonomsko-političkom, radnom i socijalnom pozicijom žena, radnica, majki itd., a ne samo svojim društvenim položajem.⁵⁶ To čak pomalo prelazi u antifeministički stav, stvarajući sliku o klasičnim feministkinjama kao o nerealiziranim, ratobornim, usiljenim i napornim jer je tobože posao za feminizam već zaključen, miran, a prava žena ostvarena (pa mogu raditi „što im se radi“).⁵⁷

Početak dvadeset i prvog stoljeća feministice se jednostavno smatraju kulturalnim ugnjetavačima „običnih“ žena. Dolazi do postfeminizma koji kao zamjenu nudi sebični individualistički pristup, a koji se oslanja na „pravo na odabir“ i „kontrolu vlastitog života“. Imati i zadržati „kontrolu nad vlastitim životom“ postaje jedna od ključnih fraza ženskih

---

⁵⁴ Christine Vanden Doelen, »Žene plaćaju krizu«.

⁵⁵ Đurđa Knežević, »Pripitumljavanje feminizma ili zašto feminizam više nije društveni pokret sa radikalnim zahtevima već je neoliberalni NGO biznis?«

⁵⁶ Ankica Čakardić, »Zar je to nama naša borba dala?«

⁵⁷ Isto.

časopisa krajem 1990-tih godina, međutim ta kontrola uvijek predstavlja pravo na potrošnju i predstavljanje vlastitog tijela na najbolji mogući način, a ne osnaživanje žena u poslovnom svijetu, javnom životu ili kod kuće. Da stvar bude gora, ona predstavlja povlačenje iz šire političke arene⁵⁸ i kako će onda općenito položaj žena u radničkom društvu biti poboljšan kada se one same više nemaju potrebu boriti za to jer su previše okupirane samima sobom, i radije pristaju biti robovima neoliberalnog društva samozavaravajući se da tako brane svoja stečena prava i slobode.

4. 6. Zaključak – »samoutišavanje« žena u službi neoliberalizma

Feminizam je kao pokret za prava žena prije svega trebao poboljšati uvjete njihova rada i samim time i života tako da one jednako kao i muškarci mogu raditi poslove koje ih zanimaju, bez smatranja njihova spola nedostatkom. One su se zaista i uspjele izboriti za niz prava, ali negdje na putu dobivanja tih prava dogodilo se to da ih je kapitalistički sustav koji prerasta u neoliberalni prevario i zbunio, i naposljetku bacio u još gori položaj, a da to i ne shvaćaju. Ta borba je u jednom trenutku zastala i više ni ne zna za što se bori, koji joj je cilj, pa su ideje feminističke borbe u nekim dijelovima svijeta ne samo neprovedene, nego i potpuno nepoznate.

Zavarane da pitanje njihova rada više nije problem, one se koncentriraju na kulturalne probleme oko ženskog spola, a neoliberalizam neometano radi na tome da ih što više iskoristi i profitira dok se žene na prelasku iz tradicionalnog u moderno društvo još uvijek premišljaju kakvo je ostvarenje njihova života logičnije – kao stvaranje obitelji ili izgradnja karijere. Na kraju izlazi na površinu posve pogriješan zaključak kako je rezultat feminističke borbe mogućnost žena da rade od svog života što žele, što direktno potpomaže neoliberalizam - žene u okupiranosti samima sobom pristaju raditi bilo kakve poslove i čak biti slabije plaćene samo kako bi se uspjele učiniti samostalnim te imati tako sredstva činiti što žele.

Dok su jedne zabavljene svojim „emancipiranim“ životom i savršeno služe neoliberalnom mehanizmu, druge nemaju ni mogućnost žalbe na svoj položaj i jednako su korisne tom sustavu.

---

⁵⁸ Selma Veseljević Jerković, *(Post)feminizam i fenomen chick-lita u anglo-američkoj književnosti*, str.40.

5. Zaključak

Feministička kritika društva prostor za kritiku pronalazi u ukorijenjenim problemima s dugom poviješću kao i u novijim problemima koji su odraz duha suvremenog doba. Činjenično, društvo čine muškarci i žene, dok se u praksi ta dualna participacija još ne vrjednuje jednako – šteta je na ženskoj strani. Ipak, žene nisu samo pasivni objekti kojima se konstantno čini šteta ili subjekti koji su svojim djelovanjem automatski u pravu. Žene su također aktivne jedinice čije djelovanje jednako konstruira probleme za njih, kao i pobjede. Zato se feministička kritika mora odnositi i na žene.

Trenutno treba djelomično ostaviti po strani neumoljiva nastojanja patrijarhalno uređenog društva koja žensku podređenost drže normalnom, poželjnom i potrebnom. Trebalo bi prije održati lekciju ponavljanja koja bi ponovno oživjela sjećanje kako se rade temeljite promjene u društvu. Dakle, vidjeli smo kakav je dugotrajan put valova feminizma bio i kakav se opširni, teorijski potkrepljen napor uložio kako bi se ženskoj inteligenciji priznala jednaka vrijednost. Taj trud i borba su razumljivo dugo trajali s obzirom na dugotrajnost problema, u kojem je postajala opasnost da nevažnost ženske misli postane vječno i univerzalno obilježje žena. Ali, zašto bi žene pomislile da i drugim društvenim problemima ne trebaju pristupiti jednako temeljito i ustrajno? Djelomične pobjede u rješavanju društvenih problema i nisu prave pobjede, već prije sredstva suprotstavljenih struktura za njihovo produbljivanje. Male, ali prave pobjede su siguran put k postizanju velike promjene koja će biti nedvosmislena. Omogućavanje ekonomske neovisnosti određenoj grupi žena sasvim sigurno donosi pobjednički osjećaj za njih, ali ih zatvara u sebično zadovoljstvo koje uspješno oslabljuje feminističke težnje pravde za sve žene. A tko drugi i ima najviše moći za učiniti univerzalne promjene osim žena, koje se tako mudro emancipiralo/ušutkalo?

Lakše je bilo imati detaljan pogled na problem omalovažavanja ženske inteligencije jer je trajao stoljećima i u skladu s tim, osmisliti rješenja. Upravo zato s najnovijim problemima (od kojih je najaktualniji onaj ženskog rada) koji nemaju takvu perspektivu, treba postupati s oprezom ne zanoseći se lagano stečenim pobjedama. Feminizam nije nikako nešto zastarjelo, naporno i nepotrebno, nego izraz itekako nužne kritike društva u kojem se još uvijek nastoje stvarati uvjeti za daljnje oblike neravnopravnosti.

6. Literatura

1. Avelini Holjevac, Ivanka, »Položaj žena u znanosti?!«, <https://zmusk.wordpress.com/uz-salicu-kave-i-znanost-je-zanimljivija/polozaj-zena-u-znanosti/>
2. Benhabib, Seyla, 2006. »O Hegelu, ženama i ironiji«, u: Nadežda Čačinović (ur.), *Žene i filozofija*, Centar za ženske studije, Zagreb, str. 115-132.
3. Bokan, Nataša, 2005. »Feministička epistemologija«, *Filozofska istraživanja* 25 (4/2005), str. 865-875.
4. Brstilo, Ivana, 2010. »Feministička epistemologija – kapitulacija znanstvene jednorodnosti«, *Socijalna ekologija* 19 (2/2010), str. 151-172.
5. Butler, Judith, 2000. *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb
6. Čačinović, Nadežda, 2006. »Žene u filozofiji«, u: Nadežda Čačinović (ur.), *Žene i filozofija*, Centar za ženske studije, Zagreb, str. 1-13.
7. Čakardić, Ankica, »Zar je to nama naša borba dala?«, <http://www.libela.org/sastavom/5942-zar-je-to-nama-nasa-borba-dala/>
8. Fraisse, Genevieve, 2006. »Spolna razlika – jedna smiješna ideja«, u: Nadežda Čačinović (ur.), *Žene i filozofija*, Centar za ženske studije, Zagreb, str. 79-84.
9. Fraser, Nancy, »Kako je feminizam postao sluškinja kapitalizmu?«, <http://www.tacno.net/lifestyle/kako-je-feminizam-postao-sluskinja-kapitalizmu/>
10. Geiger, Marija, 2002. »Feministička epistemologija«, *Revija za sociologiju* 33 (1-2/2002), str. 103-115.
11. Grenac, Davorka, »Zašto je u filozofiji malo žena?«, <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/zasto-je-u-filozofiji-malo-zena-20110406>
12. Harding, Sandra, 1991. »Feminizam, znanost i kritike prosvjetiteljstva«, u: Linda J. Nicholson (ur.), *Feminizam/postmodernizam*, Liberata: Ženski studiji, Zagreb, str. 76-95.
13. Harvey, David, 2013. *Kratka povijest neoliberalizma*, V.B.Z. d.o.o., Zagreb
14. Hasnaš, Snježan, 2005. »Rod u filozofiji – jedno od suvremenih mjesta rastakanja tradicionalnog filozofskog subjekta«, u: Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić, Jasenka Kodrnja (ur.), *Filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, str. 67-78.
15. HINA, »Rasprava o ženama u znanosti – 70 posto ispitanika i dalje povezuje znanost isključivo s muškarcima«, <http://www.nacional.hr/rasprava-o-zenama-u-znanosti-70-posto-ispitanika-i-dalje-povezuje-znanost-iskljucivo-s-muskarcima/>
16. Kašić, Biljana, 2005. »Ženski studiji – feministička epistemologija i epistemologijska savezništva«, u: Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić, Jasenka Kodrnja (ur.), *Filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, str. 119-132.

17. Knežević, Đurđa, »Pripitomljavanje feminizma ili zašto feminizam više nije društveni pokret sa radikalnim zahtevima već je neoliberalni NGO biznis?«, <http://www.uzbuna.org/you/%C5%BEurnal/razgovori-o-novom-feminizmu-i-umetnosti/pripitomljavanje-feminizma-ili-za%C5%A1-feminizam-vi%C5%A1e>
18. Kodrnja, Jasenka, 2005. »Rodni aspekti etike«, u: Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić, Jasenka Kodrnja (ur.), *Filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, str. 107-118.
19. Mihaljević, Damirka, 2016. »Feminizam – što je ostvario?«, *Mostariensia* 20 (1-2/2016), str. 149-169.
20. Novalić, Fahrudin, 2005. »Rod, društveni položaj i moć«, u: Gordana Bosanac, Hrvoje Jurić, Jasenka Kodrnja (ur.), *Filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, str. 133-146.
21. Radoman, Marija i Čakardić, Ankica, »Uticao promena na tržištu rada na položaj žena«, <http://pe.org.rs/uticao-promena-na-trzistu-rada-na-polozaj-zena/>
22. Šestak, Ivan i Šimunović, Rebeka, 2012. »Žene u povijesti filozofije«, *Obnovljeni život* 67 (1/2012), str. 29-43.
23. treci.ba, »Žene u znanosti: Nedostatak osviještenosti o vlastitoj diskriminaciji«, <http://www.treci.ba/kampus/%C5%BEene-u-znanosti-nedostatak-osvije%C5%A1tenosti-o-vlastitoj-diskriminaciji>
24. Vanden Doelen, Christine, »Žene plaćaju krizu«, <http://www.libela.org/prozor-u-svijet/3611-zene-placaju-krizu/>
25. Veseljević Jerković, Selma, 2012. *(Post)feminizam i fenomen chick-lita u anglo-američkoj književnosti*, Filozofski fakultet, Osijek